

Gólyatöcsök (*Himantopus himantopus*) költése a Fertő magyarországi részén

Brut des Stelzenläufers (*Himantopus himantopus*) im ungarischen Teil des Neusiedler Sees

1. Bevezetés

A gólyatöcs (*Himantopus himantopus*) elterjedési területének csupán kis hányada esik Európára, költőállománya pedig erősen függ a fészkelőhelyek mindenkori vízviszonyaitól (Bankovics,1984; Bezzel,1985; Molnár,1986). Legtöbb ismert költőhelyén inváziószerűen fészkel, gyakran évek telnek el az egyes költési kísérletek közt (Bezzel,1985; Dvorak, Ranner és Berg,1993). A Kárpát-medencében élő populáció hosszantartó folyamatos állománycsökkenése után az utóbbi években látványos növekedés tapasztalható, elsősorban a Dél-Alföldön (Bod,1994). Ezzel párhuzamosan megjelent és sikeresen költött több dunántúli élőhelyen, többek között a Fertő magyarországi részén is.

2. Dunántúli költéseiről

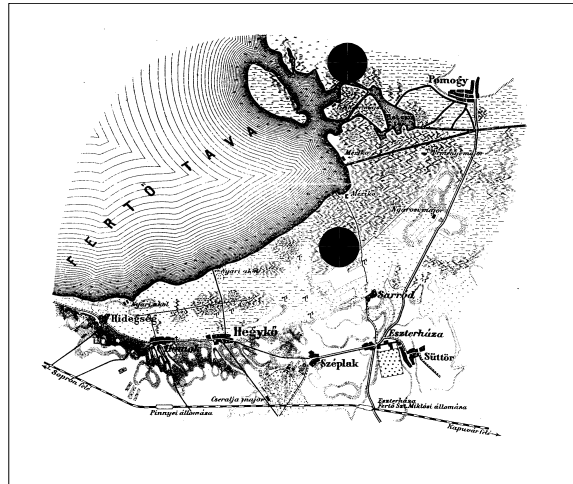
Rendszertelenül, kevés helyen és csak kis számban fészkel a Dunától nyugatra. A szakirodalomban található leírások száma minimális. Molnár (1986) több múlt századi adatot közöl a Velencei-tó és a Balaton mellől. Néhány helyről ismeretes Fejér megyéből. Máté (1951) az úgynevezett Sóstó részben kiszáradt medrében talált két párt 1949-ben. Ezután évtizedekig egyetlen említés sem esik a gólyatöcs fészkeléséről, csak a 90-es évek elején váltak ismertté újabb költések. 1992-ben két helyen 1-1 pár, 1993-ban ugyancsak két helyen összesen 3 pár, 1994-ben pedig egy helyen 3 pár, 1995-ben három helyen 5 pár fészkel (Csihar L. levélben). Baranyából csak egyetlen adat ismert, 1994-ben Dunaszekcsőn költött két gólyatöcspár sertéstrágya-szikkasztón (Wagner, 1994). 1993-tól költ 1-2 pár Komárom-Esztergom megyében, az ácsi cukorgyár ülepítőtavain (Szimuly Gy. szóban). Ez utóbbi két megtelepedése, hasonlóan a Szentés környékiekhez, ahol a legjelentősebb hazai költései ismertek (Bod,1992), ipari környezetben következett be.

A gólyatöcs a gulipánhoz (*Recurvirostra avosetta*) hasonlóan szikes tavak fészkelőjeként ismert Magyarországon, azonban a múlt századból származó leírások, valamint az utóbbi években ismertté vált fészkelők élőhelyválasztása alapján valószínű, hogy sokkal kevésbé kötődik a szikes területekhez. Chernel (1899) szerint a XIX. század közepén meglehetősen elterjedt volt nagyobb tavaink mellett illetve a folyók árterein. Megjegyzése szerint állománya már a múlt század végén erősen fogyatkozott, ennek okát a folyószabályozásokban és a mocsarak lecsapolásában látta. Elképzelhető, hogy az elmúlt évtizedekben többnyire a szikes tavakra korlátozódó fészkelései egyszerűen következményei az egyéb fészkelési lehetőségek beszűkülésének. Mivel az erősen szikes területeken található kisebb tavak gazdasági szempontból értéktelenek, ezért viszonylagos érintetlenségben maradhattak fenn napjainkig. Nagyszámú költése a hígrágyaszikkasztókon (Bod,1994; Wagner,1994) illetve a már említett megjelenése a cukorgyári ülepítőn, mint többé-kevésbé háborítatlan területeken, alkalmazkodóképességét, az állománycsökkenés megállását is jelezheti. Figyelemre méltó, hogy az itáliai fészkelőállomány mintegy 20 %-a költ cukorgyári ülepítőkon, hígrágyaszikkasztókon és halastavakon. Tinarelli (1991) szerint a költési siker valamennyi habitatot tekintve a cukorgyári ülepítőtavakon legmagasabb Olaszországban. A szerző kiemeli e mesterségesen létrejött fészkelőhelyek zavartalanságát, illetve a kiegyenlített vízviszonyokat, melyek az alkalmazott technológia következményeként viszonylag biztonságossá teszi a költéseket, elsősorban a cukorgyári tavakon.

3. Fertői előfordulásai, alkalmi fészkelései 1990-ig

Petényi, aki 1825. nyarán járt a Fertőn rendszeres fészkelőként említi (Csörgy,1904). A múlt század végén még jelentős számban költött a Sarródi mocsárban, a tó délkeleti részén. Chernel idézett művében 20 párra teszi állományát, tojásos fészkelőit is megtalálta. Leírása szerint azokat "... zombékon, vagy nádtorzsos, gázos helyeken" találta, miután a madarak "a mélyebb vízi részekből kaptak szárnyra". A Fertőpart ezen a részen már kevésbé szikes talajú, jóllehet alig néhány kilométerrel esik délebbre a Fertőzug (Seewinkel) sekély vízi, lefolyástalan, kifejezetten szikes tavaitól, melyek igen hasonlóak a kiskunságiakhoz. Chernel egykori leírása szerint száz éve sem volt itt a vegetáció szikes tavi jellegű. Ennek oka abban lehet fel, hogy bár a Fertő vize sós, a mocsár vízutánpótlását a gyakori erős északnyugati szél által kilendített tóvízből kapta, mely ilyen magas vízállásoknál összeköttetésbe kerülve azzal, a sótartalom nem tudott kellőképpen betöményedni. Chernel tíz évvel korábban is járt itt, rövid beszámolójában feltehetően kissé túlzóan ír az 1889. május elején tapasztaltakról: "...azután a sarródi nagy mocsár hol százával fészkeltek a piroslábú viziszalonnák (*Totanus calidris*), a gólyasneffek (*Himantopus rufipes*)..." (Chernel,1889).

Az 1890. tavaszán megtartott "mintamegfigyelés" alkalmával a Fertő keleti részén Madarász Gyula töltött három hónapot. Jelentéséhez mellékelte térképen megjelölte a gólyatöcs fészkelőhelyeit Sarród és Pomogy (Pamhagen) határában (Hermann, 1895), de nem közli a talált költőpárok számát (1. ábra).

1. ábra A gólyatöcs egykori fészkelőhelyei a Fertőn Madarász Gy. szerint (Hermann, 1895)
Abb. 1. Einstige Brutplätze des Stelzenläufers am Fertő nach Gy. Madarász

A XIX. század folyamán több terv született a Fertő teljes, illetve részleges lecsapolására, annak mezőgazdasági művelésre alkalmassá tétele céljából. Az 1895-ben elkészült Hanság-csatornán és az 1909-10 évben kiásott, majd 1911-12-ben újra kikotort ún. Fertő-csatornán keresztül el is vezették a víz egy részét, de a teljes lecsapolás szerencsére soha nem valósult meg (Károlyi, 1933). A 70 cm-rel csökkentett vízszint és az 1911-ben Pomogy és Hégykő között elkészült Körgát (Kárpáti, 1983), melynek rendeltetése a tómederből az északi szél hatására kilépő víztömeg visszatartása volt, eltűntek a gólyatöcs fészkelésére alkalmas élőhelyek. Schenk (1917) aki 1907-ben és 1909-ben járt a Fertőn, már nem találta a fészkelő fajok közt, de hivatkozik Weninger megfigyeléseire, aki néhány évvel korábban még tojásos fészkelőket talált.

Ezután a magyar Fertő-részen több mint fél évszázadon keresztül nem fészkeltek. Az ausztriai Fertőzug szikes tavain 1939-1981 között összesen hét alkalommal költött. 1939-ben, 1956-ban és 1957-ben egy-egy pár költését feltételezték, 1966-ban és 1981-ben 1-1 pár fészkelése ismert. 1967-ben 1-2 pár, az átlagnál nagyobb vízállású 1965-ös "inváziós" évben 20-25 pár fészkeltek (Grüll, 1982). Az egyes költések közti években csak kis számban mutatkozott, illetve gyakran egyáltalán nem jelentkezett. 1982-1990 között ugyanitt 28 alkalommal figyeltek meg gólyatöcsöket (Kohler, 1991). 1992-ben egy pár költött sikeresen a Lange Lacke szigetén (Dvorak, 1992).

4. Gólyatöcs fészkelése a mekszikópusztai elárasztásokon

Kárpáti (1983) a magyar Fertőn tízéves megfigyeléssorozata alatt nem találta. Az említett okok miatt megjelenése nem is valószínű az alkalmas költő- és táplálkozóhelyek gyakorlatilag teljes hiánya miatt. Magyarázható elmaradása a hazai populáció 70-es években tapasztalt erős fogyatkozásával is (Bankovics, 1984). A helyzet csak a 1990-től változott meg, amikor elkészült az egykori Sarródi-Nagymocsár részleges rekonstrukciója. Ennek keretében a terület legmélyebben fekvő részein két sekély tó (mindkettő 4.3. ha) került kialakításra. Az elárasztások alkalmával a víz nem csak a tómedreket tölti fel, hanem mintegy 64.3 ha-nyi területet borít 0-25 cm (átlagosan kb. 15 cm) magasan. Ez a vízmenynység a tavaszi és nyári hónapokban a párolgás következtében fokozatosan csökken. Az első elárasztást követően korábban nem látott madártömegek jelentek meg itt. Már ekkor rendszeresen megfigyelhetők voltak a gólyatöcsök (max. 3 pd), egy pár költése pedig feltételezhető (Kárpáti, 1991; 1993). A következő két évben tavaszi vonuláson kisebb számban rendszeresen megjelentek a Nyéki szálláson és a Papréten, de a költési időszak kezdetére elhagyták a területet.

1993-ban április 24-től folyamatosan megfigyelhetők voltak, elsősorban a Nyéki szálláson. 29-én már fészkepítést figyeltem meg: az egyik pár kb. 30 cm átmérőjű, kb. 5 cm magasan a vízszint fölé emelkedő zsióka (*Bolboschoenus maritimus*) zombékra építette fészket. Két nappal később a pázást is sikerült megfigyelni ennél a párnál és egy másiknál is mely kb. 50 m-nyire egy 10-12 m átmérőjű, igen lapos, alig 2-3 cm-nyire kiemelkedő, növényzettől mentes iszapzátonyon építettek fészket. Ezekben a napokban max. 9 példány tar

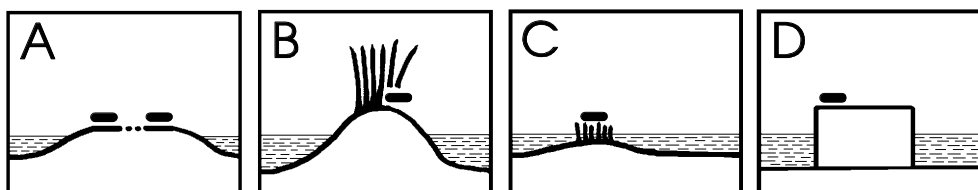
tózkodott folyamatosan az elárasztásokon. Május 3-án újabb pár épített fészket a zátonyon, majd 10-étől újabb 2 pár ugyanott. Később egy hatodik fészket is találtam, mely kissé távolabb, a sekély vízből kb. 2 cm-re kiálló nádtorzsára épült (2.ábra). A zátonyon 1 pár gulipán és egy küszvágó csér (*Sterna hirundo*) pár is költött, sőt június elején miután a papréti gulipánkolónia fészkeit róka (*Vulpes vulpes*) pusztította el, további 18 pár gulipán kezdett pótköltésbe (Pellinger,1993). A gólyatöcs-fészkek épültek legközelebb a vízhez, egy alkalommal az esőzéstől megemelkedett a vízszint, emiatt három fészket körülvelt a víz. A költéseket ez nem veszélyeztette, valamennyi fészkealjából kikeltek a fiókák. A költési sikert nem tudtam pontosan megállapítani, mivel a töcsök fiókáikat azonnal a növényzettel fedett részre vezették. A Seewinkelben 4 pár jelent meg tavasszal, de csupán egyetlen pár fészkel az Unterstinkersee-n (Zuna-Kratky,1993).

1994-ben az első példányokat április 8-án figyeltem meg. 22-én már 7 pd mozgott az elárasztásokon. 25-én két pár kezdett fészkeképítésbe, mindkettő párosodott is az előző évben költőhelyként használt zátonyon. Ekkor látható volt mind a hét madár, de másnap már csak a két tojót láttam a fészkeken ülni, de csak rövid ideig, mert elrepültek és nem is mutatkoztak a későbbiekben. A következő hetekben csak rendszertelenül jelent meg 1-5 pd, de fészkelésre utaló jeleket nem tapasztaltam. Május 5-én az ausztriai Neudegg-ben, alig pár száz méterre az országhatártól, víz alatt álló gyepen táplálkozó párt láttam, majd 11-én a Nyéki szálláson álló megfigyelőtoronyból ugyanott 12 fészken ülő madarat számoltam meg. Ezek közül több pár költése sikertelen volt, mert az osztrák kollégák május 21-én 10 fészkelő párt találtak (Zuna-Kratky,1994). Egy további pár a Südstinkersee-n költött sikeresen. A neudeggi fészkelések részleges sikertelenségére utal, hogy május végén és június elején több pár pótköltéssel próbálkozott a Nyéki szálláson és a Papréten. Május 25-én a már említett zátonyon gulipánfészkekből fészekanyagot lopkodó, fészkeképítő párt figyeltem meg, de ezek végül nem kezdtek költéshez. 27-én ritkás nád közt fészken ülő madarat találtam a Papréten. Június első napjaiban 3 pár épített fészket a Nyéki szálláson, a vízből kiálló nádkopókon. Az egyik fészkekben tojást is raktak, de később ismeretlen okból valamennyi fészket elhagyták. Június 8-án fészken ülő madarat figyeltünk meg a Papréten, küszvágó csérek számára szénabálából épített műszigeten, de később ezt a fészket is elhagyták. A sikertelen költések oka lehet a kirepült nagyszámú dankasirályfióka (*Larus ridibundus*) jelentette zavarás. A fészkelési időszakban végig megfigyelhetőek voltak az elárasztásokra táplálkozni átjáró példányok, kisebb csapatok.

1995-ben április 5-én jelentek meg az első példányok. 24-én két párt és egy hímét láttam a Nyéki szálláson, a magányos hím folyamatosan üzték a párban álló hímek. Június közepéig folyamatosan láttam max. 6 pd (3 pár) töcsöt az elárasztásokon, sőt a sok tavaszi csapadék miatt kedvező vízállású Cikesben is. Ebben az időszakban semmilyen fészkelésre utaló jelet nem tapasztaltam, ennek oka részben az igen csapadékos, hűvös időjárás, illetve a folyamatosan változó vízállás is lehet. Június 19-én a papréti csértelep szénabáláján épült fészken ülő gólyatöcsöt találtunk, de a megújuló kedvezőtlen időjárás, esetleg a nagysirályok (*Larus cachinnans*) zaklatása miatt ez a próbálkozás is kudarcot vallott. A Seewinkel hét szikes taván összesen 9 pár költött, de a költési siker igen alacsony volt (Zuna-Kratky,1995).

5. Összefoglalás

A múlt század végén a gólyatöcs költő faj volt a Fertő délkeleti partján, a Sarródi mocsárban. Ennek lecsapolása után a magyar törészen teljesen eltűnt, még átvonuló egyedekről sincsenek megfigyelések. Az ausztriai Fertőzugban 1939-1991 között nyolc alkalommal fészkel. A mekszikópusztai elárasztásokon kezdettől fogva megjelennek átvonuló egyedek (1-3 példány). 1990-ben egy pár mutatkozott a költési időszakban, de a költés nem bizonyos. 1993-ban 6 pár fészkel sikeresen az elárasztásokon, ebből négy pár egy kb. 12 m átmérőjű alacsony zátonyon gulipánok és küszvágó csérek között. 1994-ben két pár épített fészket ugyanitt, de egyik napról a másikra eltűntek, áttelepültek az országhatártól alig néhány száz méterre, az ausztriai Neudegg-ben kialakuló költőtelepre. A későbbiekben több pár sikertelenül próbálkozott pótköltéssel. 1995-ben a hűvös, igen csapadékos tavasz hiúsította meg egy pár költési kísérletét egy küszvágó csérek számára épült mesterséges szigeten.

2. ábra A talált fészkek elhelyezkedése
Abb. 2. Lage der gefundenen Nester

A fészkek helyének kiválasztásánál négy típust lehetett megkülönböztetni (2. ábra):

- növényzettől mentes, alig néhány cm-rel a víz színe fölé emelkedő zátonyon a víz szélén (A),
- vízből kiemelkedő zsióka-zsombékon (B),
- igen sekély (1-3) cm mély vízből kiemelkedő nádtorzsokon (C),
- szénabálából épített mesterséges szigeten (D).

Az elmúlt öt év tapasztalatai szerint a mekszikópusztai elárasztások a gólyatöcs számára potenciális fészkelő- és táplálkozóhelyet jelentenek. Elárasztásaink és a Fertőzug szikes tavai között az adott év vízviszonyai (fészkelő- és táplálkozóhelyek aktuális állapota) alapján választanak a madarak. Ha az utóbbi években országszerte tapasztalt állománynövekedés tartósan bizonyul a továbbiakban is számíthatunk a faj rendszeres fészkelésével.

IRODALOM - LITERATUR:

- Bankovics A.** (1984): Gólyatöcs (*Himantopus himantopus*).in: Haraszthy L. (szerk.): Magyarország fészkelő madarai. 90-91. Natura Bp.
- Bezzel, E.** (1985): Kompendium der Vögel Mitteleuropas. Nonpasseriformes. Aula Verlag, Wiesbaden.
- Bod P.** (1992): Költésbiológiai megfigyelések gólyatöcs (*Himantopus himantopus*) telepeken. Mad.Táj. 1992.2:26-28.
- Bod P.** (1994): A gólyatöcs *Himantopus himantopus* költőállományának alakulása 1994-ben a Dél-Alföldön. Partimadár,1994.1:21-23.
- Chernel I.** (1899): Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségükre II. Budapest.
- Csörgy T.** (1904): Madártani töredékek Petényi J. Salamon irataiból. Magyar Ornithológiai Központ kiadványa.
- Dvorak, M.** (1992): Erfolgreiche Brut des Stelzenläufers (*Himantopus himantopus*) im Seewinkel. Vogelkundl.Nachr.Ostösterreich,3.4:18-19.
- Dvorak,M.-Ranner,A.-Berg, HM.** (1993): Atlas der Brutvögel Österreich. Wien.
- Grüll, A.** (1982): Ein neuer Brutnachweis und die früheren Vorkommen des Stelzenläufers (*Himantopus himantopus*) im Neusiedlerseegebiet. Egretta,25.1:13-16.
- Hermann O.** (1895): A madárvonulás elemei Magyarországon 1891-ig. Budapest.
- Károlyi S.** (1933): A Fertő tó. Vízügyi Közlemények,15:242-256.
- Kárpáti L.** (1983): A Fertő táj madárvilágának ökológiai vizsgálata. Erd. és Faip. Tud. Közl. 1982.1:111-203.
- Kárpáti L.**(1991): Erste Ergebnisse der Lebensraumrekonstruktion bei Mekszikópuszta. BFB-Bericht 77:85-91.
- Kárpáti L.** (1993): Élőhely-rekonstrukció a Fertő-menti szikeseken. Mad.Táj.1993.1:11-15.
- Kohler, B.** (1991): Zum auftreten des Stelzenläufers (*Himantopus himantopus*) im Neusiedlerseegebiet 1982-1990. Vogelkundl.Nachr.Ostösterreich,2.2:13-14.
- Máté L.** (1951): A gólyatöcs fészkelése Székesfehérvár vidékén.Aquila,55-58:228.
- Molnár Gy.** (1986): Adatok a gólyatöcs (*Himantopus himantopus*)és koegzisztens fészkelő fajok környezeti igényeinek és preferenciájának ismeretéhez. MME II. Tud. ülése, Szeged. 195-208.
- Pellinger A.** (1993): Gulipánok (*Recurvirostra avosetta*) költése a mekszikópusztai élőhelyrekonstrukciós területen. Partimadár,3.3:39-41.
- Schenk J.** (1917): Madártani töredékek a Fertőről. Aquila,24:66-106.
- Tinarelli,R.** (1991): Habitat preference and breeding performance of the black-winged stilt *Himantopus himantopus* in Italy. WSG Bulletin,65:58-62.
- Wágner L.**(1994): Gólyatöcsök (*Himantopus himantopus*) fészkelése Baranya megyében. Partimadár,4.2:25.
- Zuna-Kratky,T.** (1993): Beobachtungen Brutzeit 1993. Vogelkund.Nachr.Ostösterreich,4.4:162-182.
- Zuna-Kratky,T.** (1994): Beobachtungen Brutzeit 1994. Vogelkund.Nachr.Ostösterreich,5.4:129-143.
- Zuna-Kratky,T.** (1995): Beobachtungen Brutzeit 1995. Vogelkund.Nachr.Ostösterreich,6.4:117-131.

Zusammenfassung

Nach einem langfristigen kontinuierlichen Bestandesrückgang der Stelzenläuferpopulation Ungarns erfolgte in den letzten paar Jahren ein ansehnlicher Anstieg. Sie erschienen auch in Lebensräumen, in denen sie noch nie oder seit Jahrzehnten nicht

mehr gebrütet hatten. Die Stelzenläufer brüteten in der zweiten Hälfte dieses Jahrhunderts fast ausschließlich an Salzseen, es ist jedoch laut einzelnen Angaben aus dem vergangenen Jahrhundert (Chernel, 1889, 1899; Csörgey, 1904; Hermann, 1895; Molnár, 1986; Schenk, 1917) sehr wahrscheinlich, daß sie gar nicht so sehr an diese gebunden sind. Wegen der bis zum Anfang unseres Jahrhunderts andauernden großangelegten Gewässerregulierungen verschwanden vielerorts zahlreiche Brutplätze auf Dauer - darunter auch mehrere am Neusiedler See. Neuerdings brüten sie in großer Zahl auf Trockenplätzen für Schweinedung bzw. an den Ablagerungsteichen der Zuckerfabrik.

An den Lacken des österreichischen Seewinkels brüteten zwischen 1939 und 1991 gelegentlich einige Paare erfolgreich, wobei zwischen den einzelnen Brut Jahren oder Jahrzehnte lagen (Dvorak, 1992; Grüll, 1982; Kohler, 1991). Vom Südufer sind sie seit den 1890er Jahren verschwunden, hier schuf man erst ab 1990 mit den Überflutungen bei Mekszikópuszta die Voraussetzungen für eine erneute Wiederansiedlung. Hier erschienen bereits in ersten Jahr Stelzenläufer (Kárpáti, 1991, 1993) und sind seither während jeden Frühjahrszuges zu sehen. Ihre erste gesicherte Brut fand man 1993, als hier 6 Paare Junge aufzogen. 1994 nisteten 3 Paare auf den Überflutungsflächen, verließen diese aber aus unbekanntem Grund und siedelten ins österreichische Neudegg über, wo in ca. 300m Entfernung von der Staatsgrenze eine aus 10 Paaren bestehende Kolonie entstand (Zuna-Kratky, 1994). Anfang Juni begannen 3+1 Paare eine nachträgliche Brut im Biotoprekonstruktionsgebiet, die aber vermutlich wegen der Störungen durch ausfliegende junge Lachmöwen (*Larus ridibundus*) nicht schlüpfen konnten. 1995 vereitelte die sehr kühle und niederschlagsreiche Frühjahrswitterung den Brutversuch des einzigen Paares. Bei der Auswahl der Nistplätze konnte man vier Typen unterscheiden (Abb.2):

- auf vegetationsfreien Sandbänken am Gewässerrand, wenige Zentimeter über dem Wasserspiegel (A),
- auf aus dem Wasser herausgehobenen Strandsimsen-Bulten (*Bolboschoenus maritimus*) (B),
- auf aus sehr seichtem Wasser (1-3 cm Tiefe) herausragenden Schilfstrünken (C),
- auf aus Heuballen angefertigten künstlichen Inseln (D).

Pellinger Attila Fertő-Hanság Nemzeti Park H-9435 Sarród, Rév-Kócsagvár tel.: 99/370-919